

A családpolitika szemlélete

I.

Levél a fogságból

Szirmai bácsi fejébe nyomta még a békeidőben a feleségtől kapott szegett szélű kalapját, megállt az ajtóban és csak annyit mondott: „Vigyázzatok egymásra, míg visz-szajövök!”

Nem jött vissza többé. A Péterfy Sándor utcai kórház alagsorában azonosította két nap múlva a felesége a holttestet. A nyakán érte az eltévedt golyó, s azonnal elvérzett. „Meghalt 1956. november 5-én. Emlékét őrzi szerető családja.” Valaki nemzeti színű szalagot is kötött a kereszt tövébe, jelezve, hogy közös a gyász és közös az emlékezés is.

A szomszédok, közelebbi és távolabbi ismerősök segítették az elárvult családot évekig. Így volt ez rendjén. Aztán felnőttek mind a gyerekek, s az ünnepek alkalmával, amikor együtt volt mindenki, gyertyát gyújtottak a papának a tároló szekrény szélén a fényképe mellett. Ilyenkor üresen hagytak egy terítéket. A mamát hetvenkét évesen érte az első agyvérzés. A gyerekek ahogy lehetett hazahozták a kórházból és otthon ápolták, mosdatták, tornáztatták, de hamar jött a második szélütés is. Ekkor már csak a kisebbik leány lakott otthon a férjével és a két gyermekkel. A többiek elköltöztek. Ők is saját családot alapítottak, de minden hónap első napján összegyűltek a szülői házban együtt mulatni az időt.

Vasárnapi ebédhez ülték körül az asztalt. A mamán szédülés vett erőt, s mielőtt még elnémult volna csak annyit mondott elakadó szóval, hogy „Vigyázzatok egymásra ...”, és szép csendesen elment. A fiúk emlékeztek apjuk szorgalmára, fegyelmezett életére, aki még azon a végső napon is vette a kalapját és munkába ment. „Dolgozni kell viharos időben is. Hogy is boldogulnánk más-képp!”

A mamának is munkába kellett járnia, de távolléte idején is melegség maradt utána a lakásban. A gyerekek némelyike szinte várta a télvíz idején rendre előforduló megfázásokat. Olyankor a mama többet törődhetett velük, hiszen otthon maradt ápolni, takargatni, vigyázni őket. Este közös asztal, majd meseolvasás az ágyban. A megszokott ritmus, az imádkozások ott őrződtek az emlékezetben. Legmélyebben a szeretet figyelmezése, a

„Vigyázzatok egymásra!” – rögződött bennük. Megtartására nem kellett külön fogadalmat tenni.

Egyszerű, hétköznapi életük volt Szirmaiéknak, mint ma többi családnak. Vigyáztak egymásra és így nem ér-hette őket különösebb baj. Gyermkeiket iskolába járat-ták, egyre magasabbra.

„Amit megtanulsz fiam, azt nem vehetik el tőled!” – mondogatták. „Mi is a saját erőnkől boldogultunk, sohase vártunk másoktól semmit se.” – toldották meg. „Küszködünk és tanultunk. Aztán jött persze a segítség, ha kellett. Sohasem maradtunk magunkra, s élünk.”

*

A történet végtelen. Zárt rendszerben kapcsolja össze a múltat a jelennel. Bizonyosságát adja a biztonság, kiszá-míthatóság iránti igényünknek, és annak a fölismerés-nek, hogy létezhet az életnek egy olyan rendje, amelyben önállóvá nevelkedünk és közben érezhetjük, hogy van-nak, akik számolnak velünk és számítanak ránk. És mi is számítunk, építünk azokra, akikkel összeköt a közös otthon melege. Vigyázunk egymásra.

A család fogalmával, szerepével, a családi funkciókkal és szerepekkel, azok változásaival, a családot ért hatásokkal foglalkozott már a tudomány. A megértő szociológia azonban adós maradt annak magyarázatával, miért nem tudta sem az ideológiai terror, sem a parttalan individu-alizmus tartósan szétzilálni a személyiségnek a legna-gyobb védelmet nyújtani képes családot. Pedig a szabad-ság, legfőképpen a személyes szabadság értékét szinte kizárólagosnak abszolutizáló áramlatok ásatag intoleran-ciával támadják az úgynevezett társadalmi intézményeket, köztük a nemzetet és a családot is, az egyén kiteljesedé-sének, függetlenségének gátját látva bennük. Moderni-zációs hivatkozásaik megalapozatlanságát talán nem kell külön kifejtennem. Egalitarizmusuk egymás mellé ren-delné a társadalom individuumait és közösségi formáci-óit is, nem téve különbséget a társadalom változatos alakzatai között. Jól hangzik: minden és mindenki egyen-lő. Azaz minden és mindenki értéke azonos. Így válik persze rögtön értéktelenné is. Miért is részesítenénk előnyben a kicsit, a családot, ha ott van az emberiség?

Miért is értékelnénk többre néhány ember bármily szervesen is alakuló csoportját, mint a széles egy emberiséget. A köztes formációk „föladása” nem túlságosan magas ár a függetlenségében kiteljesedő személyiségnek. No és persze ott van korunk legújabb vívmánya, a tudománynak álcázott gender ideológia, a szélsőliberális – sokak szerint – homoszekszuális kultúrák emancipációs mozgalmak a maga erőszakosságával.

Az e szellem szerinti világban nem mondhatta volna Szirmai bácsi azt a bizonyos mondatot. Ebben a világban jól teszi mindenki, ha magára vigyáz egyedül. A többieknek is megvan a szabadsága arra, hogy magányosan küzdje meg az életet. A kérdés az, hogy a mindenkitől független, önmegvalósításukért harcoló személyek képesek-e egyáltalán értelmezni ezt a helyzetet, melyben a saját maguk iránt érzett elkülönült felelősségek között valójában nincs más kapcsolat, mint a küzdelem maga. A társadalmi működés megértéséhez azonban tudni kell, hogy nem a különböző lehetőségeket és jogosítványokat jelentő társadalmi pozíciók sokasága és egymáshoz való viszonya alkotja csupán az egészet. Látni fogjuk, hogy a szerkezet minden pontjához családok és más kollektív formációk rendeződnek, s az ő kapcsolatrendszerük alkotja a társadalom egymásba kapcsolódó szövetét, melyet nem az egyedek függetlensége, hanem az egymás iránti felelősségük tart össze. Ami persze nem kizárja az egyéni autonómiákat, hanem éppenséggel erősíti azokat. Hiszen védett környezetben, biztos „hátszággal” magunk mögött könnyebben kiléphetünk a kicsinyes, végső soron eredménytelen egoizmusok világából egy másik iránt felelősséget érző és akként is élő, cselekvő emberek világába. Különösen aktuális ez a mai fogyasztói-hedonista csábításokkal teli mindennapi környezetünkben, mellyel szemben ellenálló képességet a leginkább értékőrző és értékteremtő családban szerezhetünk.

Tele vagyunk persze sérülésekkel is. A család már valóban „nem a régi”, hiszen megváltozott körülötte minden, ami a korábbi egymásra utaltságot tartóssá és felcserélhetetlenné tette. A társadalom, az állam átvállalt, magához rendelt egy sor, korábban egyértelműen családi feladatot. Megszűnt a közös asztal állandósága, hiszen jórészt közétkeztetésbe tereltünk kicsiket és nagyokat egyaránt. A házi tűzhelyet sem őrzik már az asszonyok a megszokott módon, hiszen ők is – több évtizede immár – kirajzottak a munkaerőpiacra. A gyermekek szocializációja is jobbra családon kívüli terepeken zajlik, öregeinket intézetekbe dugjuk, s a belső kapcsolatok stabilitása is – sokszor úgy érezzük végtelenen – megrendült. Látjuk a következményeket. A védtelenné vált gyermekek és fiatalok egoizált generációit, a magukra hagyott, kihasznált öregeket, akiknek legfeljebb a nyugdíjáért, s

nem a nyugalmaért, békességéért és tisztességes megbecsüléséért folyik a küzdelem.

Ma szinte csodálkozunk az összetartó, egymásra figyelő családok láttán, azokon, akik őrzik a belső melegség világát, akik a lenézések, leszólások ellenére is vállalják azt a hagyományos szerep- és viszonyrendszert, amely egyben képes tartani a családot anélkül, hogy abban egyenlőségük és érvényesülésük korlátját látnák, tapasztalnák.

Az önbizalmát lassan visszanyerő ország polgárai és felnövekvő generációi túlságosan sokat veszítenek a családok bizonytalan helyzete miatt. Bár a különböző kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a családdal, gyermekkel kapcsolatos értékek tartósan magas osztályzatokat kapnak az emberektől, a mindennapi szétziláltság viszonyai azt mutatják, hogy a vágyak, az értékek és a való élet tényei távolabb vannak egymástól, mint gondolnánk. Különösen érvényes ez arra az ellenmondásra, hogy a fiatalok családtervei és azok megvalósulása mennyire drámaian eltér egymástól.

A helyzet már régen megérett arra, hogy elfogadjuk, sőt igényeljünk az állam szerepvállalásának erősödését. Ami nem megy saját erőfeszítésből, vagy belátásból, azt az egyének és a közösségek viszonyát „kívülről” szabályozó jogrendszer segítheti előre. Így van ez szükségszerűen a társadalom összejtjei, a családok esetében is. Ha a családot, mint közösséget olyan hatások érik, melyek veszélyeztetik a benne élők biztonságát, kohézióját, akkor egy külső erőnek, a belső energiákat fölerősíteni segítő állam jog- és támogató rendszerének kell működésbe lépnie, megosztva és szétterítve a felelősséget az egész társadalommal. Az államnak mindenekelőtt tisztázni kell saját szerepét, lehetőségeit, korlátait. Először is tudomásul kell vennie – és nem csak az államnak – hogy az emberek legbelső viszonyaiba csak nagyon korlátozottan avatkozhat be. Akkor is csak az ott élők ösztönző támogatása céljából, vagy nyilvánvaló veszélyeztetettsége esetén. Nem boldogítani kell, hanem elősegíteni a boldogulást. Nem döntéseket kell hoznia az emberek helyett, hanem az emberek szabad döntéseit kell elősegíteni olyan intézkedésekkel, szolgáltatásokkal, alternatívát kínáló lehetőségekkel, amelyek a választást, a döntést ténylegesen szabaddá teszik. Tehát például ne külső kényszerek (körülmények) mentén kelljen dönteni a gyermeke(ek) mellett, vagy éppenséggel azok vállalása ellen. Stabilizáló és preventív típusú családpolitikával meg kell fordítani azt a tendenciát, amelyben a gyermek, a több gyermek vállalása szegénységi kockázatot jelent. Igaz, az utóbbi tíz esztendőben megduplázódtak a családoknak szánt juttatások, de azokat nyilván tovább lehet még növelni úgy, hogy azok célzottsága, differenciáltsága is

erősödjön. Egyúttal különösen vigyázni kell arra, hogy ne tegyen támogatás függővé senkit sem.

A szegénységgel küszködők gyermeknevelési terheit enyhítő programok – az ingyenes gyermekétkeztetés és tankönyvellátás dinamikus elterjesztése – mellett az önálló boldogulás feltételeit kell erősíteni. Ugyanis nem árt néha Kohn bácsira is figyelni, aki azt mondta, „... a rezsit nem megspórolni, hanem megkeresni kell fiam!”. Tehát a gyermeknevelés költségeit egy növekvő gazdaság által biztosított teljesítmény- és keresetnövekményt egyaránt lehetővé tévő piacon kell megkeresni. Ezért fontos az általános rezscsökkenést kísérő dinamikus bérkiáramlás moderált fenntartása.

Az önmagáért és családjáért tevékeny, erőfeszítésekre kész és képes embereket érdemes megkülönböztetett figyelemben részesíteni, hiszen ők teremtik meg a rosszabb helyzetűek életésélyeinek javításához rendelhető forrásokat. A gyermekek utáni adókedvezmény is ilyen feltételek mellett töltheti be a hivatását. Az adókedvezmény intézménye ma már nem csak az egyik legnépszerűbb, legsikeresebb intézményévé vált a családpolitikának, hanem – amellet, hogy ma már a családok csaknem száz százaléka képes azt igénybe venni, – a leghatékonyabbá is. Úgy támogatja a családot, hogy közben önbecsülését, önállóságát is képes növelni, azaz erősíti a polgári, civil kurázsit és attitűdöt.

Egy polgárinak mondható női életciklus általában a tanulok – dolgozom – szülök – dolgozom ritmusa szerint zajlik. Egy ilyen „menetrendet” elősegítő politika alapján került sor – a magukat szociálliberálisnak mondó kormányoknak a családpolitikát kifejezetten leépítő, jobb esetben pusztán passzív magatartása után – arra a kilencedik éve tartó családpolitikai bővített rekonstrukcióra, amellyel egy időben a felzárkózást segítő politika részeként kiemelt figyelmet és támogatást kapott az általános oktatási szint növelése is. Ennek részeként erős dinamikával növekszik a hátrányos helyzetűek alapszintű oktatásba történő bevonása csakúgy, mint a felsőoktatásban résztvevők száma és aránya, különösen a fiatal nőké. (A felsőoktatásban már régóta magasabb a lányok, mint a fiúk arányszáma.) A különböző diákkedvezmények, mint a továbbra is jelentős mértékű tandíjmentesség, a kedvező feltételekkel működő diákhitel konstrukciók, a hátrányos helyzetűek kedvezményei, a felsőoktatási roma szakkollégiumok mind a magabiztosabb életkezdést, az önálló és magasabb színvonalú boldogulást szolgálják.

A gyermekek otthoni nevelését elősegítő rendszerek (GYED, GYET) a családok belső függetlenségét és kohézióját is segítik, hiszen a gyermekek harmonikus, szülő közeli fejlődését biztosítva egyben az egészséges családi intimitást erősítik úgy, hogy e közben nem kell

szükségszerűen megszakítani a kapcsolatot a „külső” világgal és a munkahellyel. A legnagyobb fejlődést az segítené ezen a téren, ha általánossá válnának a munkába visszaillesztő programok és szolgáltatások. Erre jó példa az ún. GYED Extra és a diplomás GYED bevezetése, amely egyéni döntés alapján teszi lehetővé a munkába való visszatérést vagy a tanulmányok folytatását a kiemelt anyagi támogatás egyidejű igénybevételével. Jó lenne ugyanakkor végre vonzó és hatékony megoldást találni a részmunkaidős foglalkoztatás szélesebb körű igénybevételére is.

Nem lehet és nem is szükséges minden előrelépést állami intézkedésektől várni. Van, amit magunk is megtehetünk, kezdeményezhetünk. Ilyen lehetne például az a belátás a férfiak körében, – ha úgy tetszik új, modernizációs követelményeknek való megfelelés – mely szerint, ha a család megélhetését biztosító jövedelmek megszerzéséből a nők a korábbinál nagyobb arányban vesznek ki a részüket, akkor az otthoni tevékenységekből viszont az erősebb nemnek kellene az eddigiekben megszokottnál többet vállalnia. Ez olyan szerepp korrekciós igény, amelynek nem a divatja, hanem éppenséggel az ideje jött el anélkül, hogy a hagyományos nemi- és szerep-identitás paraméterei jottányit is sérülnének, miközben az erőszakos gender követelések vitorlájában is gyöngytené a szelet. (Egyébként a frissebb időmérleg kutatások éppen ebbe az irányba mutatnak elmozdulást.)

A polgári gondolat alappillére, – vagy, ha úgy tetszik ideálja – az önálló, független, felelősségteljesen élő ember, aki tekintettel van másokra, iparkodik saját és családja boldogulásán, fontos érték számára az identitása, s így közösséget vállal az egész nemzettel is. Ezért is üdvözlendők a nemzeti tulajdon újbóli növelésére tett intézkedések és ezért igazán értelmes és fontos törekvés a kis és középvállalkozások, a családi gazdálkodási formák ösztönzése és gyarapítása. Így lehet a tulajdonos polgár hamarabb citoyenné, azaz állampolgár polgárrá, olyanná, aki önálló entitásként részt vesz a közösség életében, a közösség építésében is. Aki miközben a maga és családja boldogulásán dolgozik – saját egzisztencia teremtésre képes –, tudja, hogy erőfeszítései teszik lehetővé a nemzeti közösség megerősödését is.

Szirmaiék azért taníttathatják a gyermekeiket, s azért keresik saját kezükkel és legjobb tudásuk szerint a kenyerüket, mert tudhatják, hogy munkájuk eredményét növekvő arányban tarthatják meg saját boldogulásukra. Amit a közösség – ez esetben az állam – elvont tőlük, azt részben ők maguk kapják vissza ország- és gazdaság-fejlesztésben. Tudatában lehetnek annak is, hogy az ő erőfeszítéseik árán lehet segíteni azokon, akik erre rá-

szorulnak. Mert kell a segítség annak, aki elesett, vagy erőtlén. De csak arányosan és addig a mértékig, ameddig az önerő, a saját energiák mozgósíthatók. Akik viszont tehetetlenek, nem képesek, és nem is várható el tőlük a saját helyzetük javítása, legyenek, lehessenek biztosak abban, hogy jönnek a rokonok, az ismerősök, a helyi közösség (önkormányzat), maga az állam, aki, és akik segítenek a talpra állításban és a talpon maradásban. Ez is egyfajta polgári szabadság; az önrendelkezés és a közösségi támogatás elfogadásának szabadsága.

A „Vigyázatok egymásra!” intelme belső szükségesség. Azt jelenti, hogy együttélésünk alapja a felelősség és a bizalom. Persze nem mindig felhőtlen az ég. Megromolhatnak belső kapcsolataink is, s meg is romlanak sokszor. Korábban a belső és külső kontroll, az erkölcsi világkép ereje, a nagyobb család, a lakóközösség, a valóság szélesebb körben elfogadott normái a jelenleginél nagyobb védelmet nyújtottak és működőképessé tették a családok öngyógyító, megőrző képességét és erejét. Ma ez a korábbi méretekben semmiképpen nincsen jelen.

Ezért volt érdemes létrehozni még az ezredfordulón óriási összegeket megmozgatva egy újfajta családi prevenciós programot, amelynek lényege a következő. A civil szervezetek, az egyházak és a helyi önkormányzatok – pályázati támogatással – kezdtek el létrehozni és kidolgozni olyan családi kapcsolatokat és szerepeket erősítő, stabilizáló programokat, amelyek a helyi közösségi szolgáltatások kínálatbővítésével, vagy éppen a családközösségek összetartó, szolidáris erejével voltak képesek segítséget nyújtani az embereknek, házasságban élőknek és másoknak egyaránt, a kapcsolatoknak abban az állapotban, amikor azok még megmenthetők. Ez újfajta és egyedülálló lehetőség volt, sokat várhattunk tőle, hiszen aktivizálták a különböző generációk közötti kapcsolatokat, új közösségi aktivitásokat, csaknem két és félezer (!) önszerveződő, a tevékenységüket a családra irányító szervezetet hoztak létre. Igazán kár, hogy az akkor bekövetkezett kormányváltással (2002) ez a program az állam további támogatásának híján leállt, s szélnek eresztődtek a még csak éppen elinduló kezdeményezések.

Az elmúlt években azonban új lendületet kapva, szinte önálló diszciplínaként újraépültek és fejlődtek, differenciálódtak a családpolitika rendszerei. Több fontos és alapvető felismerés született.

1. Az egyik az, hogy családalapítás infrastruktúrájának megszerzéséhez nyújtott érdemi mértékű támogatás – lásd CSOK – elengedhetetlen feltétele a párkapcsolatok stabilizálásának. Az utóbbi évek legjelentősebb családpolitikai intézkedéseként a családi otthonteremtési tá-

mogatás a lakásszerzés megkönnyítésével jelentősen hozzá tud járulni a vándorlás fékezéséhez is.

2. A házasság védelme és a házasságkötés ösztönzése. Az első házasság adókedvezményének jelentőségét az adja, hogy az állam szimbolikusan is kifejezi elkötelezettségét a házasság intézményéhez. Számos kutatás igazolja, hogy a házasság nem csak a legboldogítóbb együttélési forma, hanem a házasság nyújtja a legnagyobb mentális, egészségügyi és fizikai védelmet a család tagjainak akár az erőszakkal, akár a devianciákkal szemben, sőt növeli a szülői munkahelyi, és a gyermekek iskolai teljesítményét is.

A házasság intézményének jogi védelme, és az a tény, hogy a házasság intézményét az alkotmány egy férfi és egy nő kapcsolataként, életközösségeként definiálja, segít a család intézményét gyöngítő gender törekvésekkel szemben is.

3. Diplomás Gyed. Ennek a támogatási formának a bevezetése a célzottságot erősíti egy olyan életszakaszban, amikor a felsőfokú tanulmányok általában – és mérhetően – az első gyermek vállalásának késleltetésével járnak együtt. Ennek a hatásnak a mérséklését segítheti a diákhitel kedvezmény is.

4. Igen fontos új fejlemény, hogy a magyar családpolitika kiterjeszti támogató rendszereit a határokon túl őshonosként, bevándorlóként vagy munkavállalóként átmenetileg vagy tartósan külföldön élő és gyermeket nevelő magyar családokra is. Ezzel a lépéssel a magyar családpolitika identitás erősítő nemzetpolitikai jelentősége is megerősödik azáltal, hogy a nemzet a világ bármely pontján intézményesen is összekapcsolja a közösségbe tartozókat.

Sokan, még a demográfia tudományában otthonosan mozgó is gyakran úgy vélekednek, hogy családtámogató konstrukciókkal nem lehet tartós népességnövelési célokat elérni. Amellett azonban, hogy ennek ellenkezőjét is bizonyítják kutatások – például a gyed – esetén, kétségtelenek a negatív tendenciák fékezésében megnyilvánuló hatások.

- Ennél is fontosabb azonban, hogy a közbeszéd legyen gyermek- és családbarát! Mert a gyermekvállalási kedv és hajlandóság valójában a fejekben dől el! Ezért tűnik jó intézkedésnek az az ízlésesen visszafogott reklám – igen reklám! – kampány is, amely a gyermekvállalást realitásokkal teli, mégis boldogságserző életfeladatként jeleníti meg az emberek előtt anélkül, hogy túlságosan idealizáló, a többletfeladatokat elhallgató üzenetként szállna az éterben.
- Az eddigieknél sokkal nagyobb figyelmet lenne szükség szentelni a munka világának. Ugyanis az

ún. családbarát munkahely program szükséges, de egyáltalán nem elégséges feltétele annak, hogy a még mindig pozitívnak mondható családtervek megvalósulása előtt tornyosuló akadályok elháruljanak.

A Munka Törvénykönyve elvileg ugyan európai szintű védelmet nyújt a gyermekeknek, kellő ellenőrzés híján mégis a munka világa állítja a legkeservesebb és szankciókkal egyáltalán nem sújtott akadályokat az időben történő gyermekvállalás előtt.

- A megvalósuló családtervek a valláshoz való viszony mentén differenciálódnak a legnagyobb mértékben. Az államnak ugyan nem dolga, és eszközei sincsenek rá, mégiscsak meg kellene találni azokat a legalább implicit lehetőségeket, amelyek a keresztény értékvilág megismeréséhez segíthetik a fiatal nemzedéket. Ebben a civil szervezeteknek és természetesen az egyháziaknak van kiemelt szerepük.
- Magyarországnak fejlett családsegítő hálózata van, azonban szinte mindenütt és még mindig főleg a krízisellátásban merül ki a tevékenysége. Rászorul tehát egy alapos reformra, és a hangsúlyokat a jelenlegi feladatok megtartása mellett a közösség-szervezésre és a kapcsolaterősítésre kellene helyezni.
- A családpolitika eszközeinek, rendszerének folyamatos vizsgálata, monitorozása, s ha népesedési szempontok és a családi kapcsolatok stabilitásának erősítése szükségesnek bizonyul, akkor a gyors beavatkozás és kiegészítés, korrekció.

A legfontosabb az állam által megtehető és szükséges családtámogató intézkedések meghozatala mellett az a pozitív közbeszéd, amely a gyermeket és családot már nem tehernek, hanem az élet természetes, védelemre méltó részének tekinti.

A polgári gondolkodás értékvilágának újra a közép-pontjába kerülő család és nemzet stabilitása, védelme és biztonsága nem zárja ki a mások iránti szolidaritást és elfogadást, hanem egyenesen erősíti annak érzését. Sőt többé, gyakorlatiasná is teheti azt. Azáltal, hogy az önbizalmát visszanyert egyén és közösségei megerősödnek, mi-tudatuk már nem lökhető az állandó gyanúsítgatások mocsarába. Egy önértékében bízó nemzet képes csak igazán megérteni, elfogadni s akár támogatni is más entitásokat.

A korszerű, nemzeti gondolat – bár ezt nehéz egyszerre kimondani – konzervatív és liberális szellemű. Konzervatív-liberális abban az értelemben, hogy képes

mások, különösen a gyengébbek problémáinak megértésére, nyitott a szükséges változtatásokra, és tisztán konzervatív az értékörzésben, a hagyományos társadalmi intézmények, a házasság, a család, a nemzet építésében és védelmében.

Az ország és a benne élők közössége már nehezen bírná ki a családtámogató rendszerek újbóli megingatását. Mivel ennek most végre tartósan elmúlni látszik az esélye, talán közmegegyezésre is lehetne jutni a legfontosabb családpolitikai kérdésekben. Stabilitásra, kiszámítható és működő intézménnyé váló rendszerekre van szükség, olyanokra, amelyek egy atomizálódó világ készítésével szemben is segíthetnek összetartani a félelem régióiból a bizalom közösségei felé az önállóságukban is növekvő embereket.

*

Szirmai néni holmijai között az unokája talált egy levelet. Jól látható volt az írás, pedig még 1946-ban íródott az orosz fogságban „... én itt megvagyok valahogy. Haza fogok menni. Csak ti vigyázzatok nagyon, bármi történjék is, maradjatok együtt, ha tudtok.”

II. Herdertől Feketéig

Kevesen emlékezhetnek a hatvanas évek nagy vitáira, amely részben az urbánusok és népiek közötti ellenszégülésben öltött testet. Ennek a lényege az volt, hogy az ötvenes évek extra abortusz legalizáló lépéseinek hatására bekövetkezett drámai születésszám csökkenést érzékelő népiek, Fekete Gyula, Illyés Gyula és mások félreverték a magyar szellemi élet vészharangjait arra figyelmeztetve, hogy a herderi jóslat bekövetkezni látszik. A felhorkanásból kemény vita keletkezett, melynek során a párt (MSZMP) védelmét élvező ún. urbánusok nemes egyszerűséggel lefajmagyarozták (fasisztázták) a nemzeti létet veszélyben érőket. A diskurzust e helyen nincs lehetőség mélységeiben felidézni, de a mi szempontunkból az a lényeg, hogy a látásmódok ugyan nem közeledtek egymáshoz, az MSZMP végül rászánta magát, hogy komolyan vegye a figyelmeztetéseket, és olyan intézkedések tervezésébe, majd kivitelezésébe kezdett, amelyekről a születések számának növekedését remélték. Ezek sorában született meg a ma is működő GYES, majd a GYED konstrukciója, amellyel megalapozódtak egy későbbi korszerű sajátosan magyar családpolitika alapjai. A motivációktól persze távol álltak a nemzeti közösség védelmének a szempontjai, de a szocialista gazdaság munkaerőigényeinek jövőbeli veszélyeztetése mégiscsak hatékony érvek bizonyult.

A rendszerváltozás ideje ezen a területen is érzékelhető változást hozott. A kereszténydemokrata és polgári értékeket valló és képviselő első szabad kormánytól természetes elvárás volt a nemzeti érdekérvényesítő politika.

Az ennek megfelelően hozott intézkedések között elsőként az 1993-ban életbe lépő Magzatvédelmi törvényt érdemes megemlíteni, amely nemzetközi szinten is kiemelkedően eredményesnek bizonyult egyrészt azért, hogy már a megnevezésével is (nem abortusz törvénynek nevezték!) – szimbolikusan – áthangolta a közvéleményt, másodsor pedig azért, hogy a magzatelhajtás bekövetkezése előtt három nap gondolkodási időről rendelkezett, létrehozta az. ún. Családvédelmi Szolgálatot, amely az érintettek kötelező tájékoztatása mellett kísérletet kellett tegyen az apa bevonására is a döntés meghozatala előtt, ráadásul egy máshol példa nélküli intézkedés is született a várandóssági pótlék bevezetésével, amely már a magzati élet harmadik hónapjától a családi pótlékkal azonos összeggel támogatta – adókedvezmény formájában – a családokat. Az eredmény azonnali és példátlan sikert hozott, ugyanis soha nem látott mértékben lecsökkent a művi vetélések száma. Az 1990 – 94 közötti időszakban született meg az ún. főállású anyaság intézménye, a GYET is, valamint a családi típusú adókedvezmény, amelyekkel egy teljesen új, Európában is unikális, komplex családtámogató rendszer jött létre.

A kormányváltás után azonban minden megváltozott. A hatalmi pozícióba került szocialista kormányzat (1994 – 98) először a gyermekek utáni adókedvezményeket törölte el, s ezzel kezdetét vette egy ugyancsak példátlan mértékű család- és gyermekellenes intézkedések és kormányzati üzenetek sora. A Bokrosnak nevezett, valójában Horn csomagban eltörölték a GYED intézményét, mintegy kétszázezer gyermek kivezetésével járva szelektívvé tették a családi pótlékot (csökkentették a hozzáférési lehetőséget) és a GYES-t, megnehezítették a fiatal családok lakáshoz jutását. Mindezek együttes hatásaként újra növekedésnek indult az abortuszok száma, és csökkent a gyermekvállalási hajlandóság. Ez az „eredmény” olyan további katasztrofális következményekkel járt, amelyeknek a lényege egyrészt az volt, hogy az embereknek megingott a bizalma a végre felelősnek képzelt állammal szemben, valamint az, hogy a népesedési, nemzeti szempontok teljességgel diszkvalifikálva lettek a közpolitikából.

Az intézkedés sorozat mögött sokan kifejezetten a nemzet- és családellenes erők diadalát látták, de legalábbis egy olyan érvrendszer győzelmét, amely a nemzeti középosztály gyengítésében tudta megjelölni társadalompolitikai céljait. A liberális baloldal – Ferge Zsuzsa elveit és tanácsait követve – ma is ugyanezt a szemléletet képviseli.

1998-tól azonban fordulat következett be a családpolitikában. Az új hatalom elsődleges céljai között kiemelt hangsúllyal szerepeltek olyan nemzetpolitikai célok, amelyek a magyar társadalom demográfiai megerősítését célozták. Ennek megfelelően a '98 tavaszán megválasztott kormány legelső intézkedései között szerepeltek egy megújuló családpolitika elképzelései.

A célok között első helyen szerepelt az előző időszak kártételeinek helyrehozatala azért, hogy hozzáláttak a támogató rendszer bővített rekonstrukciójához. Újra alanyi jogú lett a családi pótlék, lényegesen kiterjesztett hozzáféréssel és többszörösre növelt összegben visszaállították a családi típusú adózás intézményét, visszavezették a Gyed-et, folyamatosan emelték a rászoruló családok számára jövedelem kiegészítésnek szánt az RGYT -t, és támogatott lakáshitel konstrukciót indítottak a fiatal családoknak, és a demográfiai kérdések tudományos igényű áttekintése és napirenden tartása céljából létrehozták a Népesedési Kormánybizottságot.

Egy azóta is vitatott, elvi jelentőségű intézkedés is született azért, hogy az egyébként befagyasztott összegű családi pótlék a gyermekek hat éves korától az iskoláztatási támogatás nevet kapta. Ez teljes új szemléletet tükrözött, azt üzenve a társadalomnak, hogy a családi pótlék nem pusztán szociálpolitikai célzatú támogatás, hanem olyan befektetés a gyerekek jövőjébe, amely – tanulással – megalapozza a későbbi társadalmi részvételt.

Így a gyermekek utáni adókedvezménnyel együtt formálódott a családpolitika új szellem, amelyben a gondoskodás és közös teherviselés alapja a munka és a tanulás. Ezekkel a paradigmaváltással felérő lépésekkel kifejezésre került az a fentebb már említett polgári gondolat is, hogy a családtámogató rendszer céljainak a „puszta” anyagi tehercsökkentő szociálpolitikánál szélesebb, társadalompolitikai értelme is lehetséges.

Ez a szemléletváltó családpolitika a jogalkotás folyamatában gyakorlati és egyben szimbolikus megfogalmazást is kapott azért, hogy még a kormányváltás évében, 1998-ban elkészült az egységes Családok támogatásáról szóló törvény, melyet tehát részben az előző időszak családellemességének a leküzdése és a családpolitikának a nemzeti, népesedési célok közé emelése motivált. Így kerültek a magyar családok újra a közpolitika által kiemelkedően támogatott társadalmi csoportok közé.

Styx

2002 után igazi alvilági utazás következett. A kormányváltás látványos és ugyancsak szimbolikus erejű változásokot hozott. Az újra hatalmi pozícióba került bal-liberális erők első „családpolitikai” intézkedése a Népesedési kormánybizottság megszüntetése, a családközösségi prog-

ramok támogatásának leállítása, a családi típusú adózás eszközeinek minimálisra csökkentése, valójában a kivétele, valamint a családipótlék folyósításánál az iskoláztatási feltétel eltörlése, majd a Gyes folyósításának három évről kettőre való csökkentése volt.

Átalakították, azaz összevonták a közvetlen, pénzbeli családtámogatásokat is, amelynek eredményeként átmenetileg látványosan emelkedett a családi pótlék összege. Ezt az intézkedést a családokra fordított kiadások együttes összegének csökkentése mellett úgy tudták kivitelezni, hogy a rendszeres gyermekvédelmi támogatás, az adókedvezmények és a korábban bevezetett 13. havi családi pótlék megszüntetésével megtakarított rendkívül jelentős tételeket csoportosították át a havonta járó családi pótlékre. Ennek az egyik legkedvezőtlenebb, hamarosan előálló következménye az volt, hogy az RGYT kivételével nem állt többé anyagi eszköz a kormány rendelkezésére a hirtelen megnövekedett gyermekszegénység elleni küzdelemre.

Ezen a címen, megkésve ugyan, de útjára indították a „Legyen jobb a gyermekeknek” Nemzeti Stratégia 2007 – 2032, gyermekszegénység elleni programot, amely azonban – részben elhibázott szemlélete miatt – nem hozott jelentős eredményt. A gyerekek helyzetének és életkilátásainak javítására utaló elnevezés jó kommunikációs lépésnek bizonyult, viszont a gyerekek külön kezelése, szimbolikus leválasztása a családjuktól nyilvánvaló értelmetlenségnek bizonyult, hiszen ebben a „megoldásban” a politika egyetlen célcsoportra, a szegény gyermekekre koncentrált. A program kiemelkedő érdeme mégis az a tudományos igényű szociológia helyzetfelmérés volt, amely a kilátásba helyezett intézkedéseket volt hivatott megalapozni. Ilyen részletekbe hatoló vizsgálatra korábban még nem találtunk példát.

A családokkal kapcsolatos kommunikáció azonban tovább rontott a helyzeten. A kormányzat részéről a közbeszédbe már nem családtámogató, hanem kifejezetten a család megítélését romboló üzenetek kerültek. Kormányzati sugallatra szinte napi szinten emelték a középpontba a médiumok a családon belüli erőszak kérdéseit, úgy mutatva be a család intézményét, mintha az nem a boldog együttélés fészke, hanem egymást félelemben, rettegésben tartó emberi tűzfészek lenne. A kérdés napirenden tartása és a jelenség visszaszorítása természetesen fontos, elengedhetetlen és értelemszerű, de az a tény, hogy ezzel egyidejűleg szinte kizárólag családelles hangulatkeltés zajlott, arra nehéz magyarázatot találni.

Az, hogy a családok ügyét egyértelműen egy ultra liberális ideológiai mezőbe rángatták, az is jelezte, hogy kivették a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet

(NCSSZI) nevéből a nemzeti és a család szót; mi más is jelenthetne ez? Tetézte a helyzetet az is, hogy sürgető intézkedésként jelentették be a 18 évet elérő fiatal nők sterilizálásra való jogának bevezetését, és a szakminisztérium honlapján évekig szerepelt az az „önkritikus” megfogalmazás, hogy a magyar családpolitika nagy adóssága a homoszexuális párok házasodásának a jogi legalizálása. (Ebből kerekedett ki később a melegek bejegyzett élettársi kapcsolatának az intézménye.)

Az éterben tehát csupa családelles üzenet röpködött, túlhaladva az első szocialista – liberális kormány – 1994–98 – közötti időszakát is, amely akkor hivatalosan még csak fiskális, megtakarítási szempontokkal indokolta a családokat támogató intézmények lebontását. Valójában az történt, hogy előbb a családpolitika a szegénység kezelésének eszközeként „becsúszott” a szociálpolitikába, majd 2002 és 2010 között nyíltan a liberális és gender ideológia vett rajta erőt (Lásd a Hiller István oktatási és kulturális miniszter rendelete, mely szerint az óvodákban semleges neműnek kell nevelni az óvodásokat.)

Búvópatakok, avagy az elkerülhető demográfiai katasztrófa

Mint az emberi szemek elől a föld alá bújók patakok tört felszínre 2010-től az első fejezetben már számba vett családközpontú politika, amely Szirmai bácsiék lelki közösségére alapozva – Vigyázzatok egymásra! – építette ismételtén újra és fejlesztett tovább a családpolitika rendszerét „stabil – komplex – célzott és rugalmas” alapelvek mentén, igazolva, hogy „a családpolitika a családot a társadalom, a nemzeti közösség alapvető értékének tekintő támogató közösségi, állami politika, amely létező intézmények, működő szolgáltatások és hatékony intézkedések rendszerén keresztül elősegíti a családok belső stabilitását, szociális biztonságát, védi függetlenségét és autonómiáját, növeli társadalmi megbecsülését, ösztönzi a gyermekvállalást és erősíti a kapcsolatot a munka világával.” (Lakner 2006)

A magyarok kipusztulását kilátásba helyező herderi jóslat és az egyre kegyetlenebbül fenyegető demográfiai katasztrófa a kívánt és a tervezett gyermekek megszületése előtt tornyosuló akadályok lebontásával kerülhető el, ha „megfelelő feltételek teljesülése esetén legalább még egy gyermek születését vállalná a családok igen tekintélyes része. Mit lehet, és mit kellene egyáltalán tenni ahhoz, hogy a kívánt gyerekszám mégis megvalósuljon?

Mindenekelőtt a politikai döntéshozóknak nyíltan színt kellene vallaniuk arról, hogy vállalják-e a családdal kapcsolatos politikák rendszerbe foglalását. Magyarán:

- Elfogadják-e, hogy a család olyan, az egész nemzet számára megkülönböztetett érték, amelynek védelme a nemzeti közösség egészét képviselő államnak megkülönböztetett feladatát és felhatalmazást jelent – ahogyan azt az Alkotmány is rögzíti?
- Elfogadják-e, hogy a népesedési problémák kezelése olyan közfeladat, amelynek tartalma, eszköztárája és irányultsága nemzeti közmegegyezést igényel?
- Hajlandók-e különbséget tenni egy összetett családpolitikai rendszer és a szociálpolitikai szelekcióra szűkített szemléletmód és beavatkozási gyakorlat között?
- Kijelölik-e az állami beavatkozás és kompetencia lehetőségeit és határait egy komplex, eredményes családpolitikai rendszer fölállítása és működtetése érdekében?
- Képesek-e a gyermeket és a családot olyan „közjószágnak”, közkincsnek tekinteni, amelynek felnevelése, illetve védelme csak a differenciált és az univerzális eszközök kiegyensúlyozott és célzott használata mellett, a nemzeti közfelelősség elve alapján valósul meg?

Ha mindezeket a kérdéseket elfogadó módon megválaszolják, akkor fölöslegessé válik, hogy a különböző megközelítéseket ideológiai töréspontok mellett osszák fel, illetve állítsák szembe. Megvalósulhat viszont a családok támogatását szolgáló rendszerek közmegegyezésen alapuló stabilitása, kiszámíthatósága és eredményessége. Elutasításuk esetén azonban kieleződnek az egyébiránt teljességgel fölösleges, értelmetlen és meddő viták. Ez esetben számolni lehet a népesedési mutatók további romlásával és a családok állapotának, helyzetének ugyan csak folytatódó gyengülésével.” (Lakner 2006)

Talán megbocsátja az olvasó, hogy – ahogyan Szirmaiék is tették – szerzőként visszanyúl az ember korábban a megfogalmazott gondolataihoz. A népesedési

kérdéssel, a családokra irányuló közpolitikával kapcsolatos viták, nézetkülönbségek ugyanis nem múltak el. A jelenlegi „tűzszünet” csupán annak köszönhető, hogy harmadik ciklusát éli egy olyan kétharmados támogatással rendelkező kormányzat, amely következetesen végrehajtja társadalom- és családpolitikai elképzeléseit. Nincs is más választás, mert tudomásul kell vennünk azt a tényt, hogy a rossz kormányzás „romboló demográfiai hatásait gyakorlatilag képtelenség utólag helyreállítani”.

A jelenlegi vitákat az az európai diskurzus színezi, amelynek jelei már az idézett tanulmány megírásakor, 2006-ban is jelen voltak, s ez adja aktualitását az imént idézetteknek is. A folyamatosan demográfiai krízisben lévő európai országokban az a főáram szerinti felfogás uralkodott el, mely szerint a népességhiányt, illetve a gazdaság munkaerő szükségleteit csak Európán kívüli munkaerő importálásával lehet megoldani. Az utóbbi években láttuk ennek az érvrendszernek a tarhatatlanságát.

Irodalom

- BÁLINT Mónika-KÜLLŐ János: Gyermeknevelési támogatások. In: Munkaerőpiaci Tükör, 2007.
- BENEDEK Dóra-SCHARLE Ágota: 2006. A 100 lépés családtámogatást érintő elemeinek hatása a gyermekes családok jövedelmére in: Társadalmi Riport
- GÁBOS András: 2000. Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években. In: Társadalmi Riport 2000. szerk. Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György. Bp., Társi, 2000
- GÁBOS – TÓTH István György: 2001. A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. In: Népesedés és népesedéspolitika. Szerk.: Cseh-Szombathy László-Tóth Pál Péter. Bp. Századvég kiadó.
- GYARMATI Andrea: A népesedéspolitikai, szociálpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig, Demográfia 51./4. szám, 2008., 376–405. o.
- HARCSA István – MONOSTORI Judit: Családi struktúrák az életpályában, Társadalmi Riport 2012., TÁRKI, Budapest, 2012
- LAKNER Zoltán: A családpolitika rendszere, Esély 2006/3
- LAKNER Zoltán: Szociálpolitika. PPKE – Szent István társulat 2012.
- PONGRÁCS Tiborné – SPÉDER Zsolt: Szerepváltozások, 1996–2011. TÁRKI-KSH, Budapest
- SPÉDER Zsolt – FÖLDHÁZI Erzsébet (szerk.) Demográfiai portré 2012., KSH NKI, Budapest, 2012.